

УДК 78:908 (477.81)

Вікторія ДИКАЛО,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри гри
на музичних інструментах
Інституту мистецтв
Рівненського державного гуманітарного університету

МУЗИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО РІВНЕНЩИНИ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ КУРС: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Стаття присвячена аналізу педагогічного потенціалу навчального курсу “Музичне краєзнавство Рівненщини”. Обґрунтовано зміст курсу, а також мету та основні завдання з огляду на виклики сьогодення. Розкрито науково-методичні аспекти програмного забезпечення курсу: тематичні блоки та їх змістове наповнення.

Ключові слова: музичне краєзнавство, краєзнавство, музична культура, художня культура, освіта, Рівненщина.

Стаття посвячена аналізу педагогического потенциала учебного курса “Музыкальное краеведение Ровенщины”. Обосновано содержание курса, а также цели и основные задачи в контексте современных требований. Раскрыто научные методические аспекты программного обеспечения курса: тематические блоки и их содержательное наполнение.

Ключевые слова: музыкальное краеведение, краеведение, музыкальная культура, художественная культура, образование, Ровенщина.

The article is devoted to analysis of educational potential of training course “Local music history of Rivne region”. Course content, purpose and the main tasks are determined. Scientific and methodological aspects of courseware (thematic blocks and their content) are described.

Key words: local music history, art culture, education, Rivne region.

У незалежній Україні гостро постають завдання формування національної свідомості, гідності, патріотизму, відновлення та зміцнення історичної пам'яті українського народу, розв'язання яких розпочинаються із знання про рідний край, які передаються з покоління в покоління через мелодію народної пісні, рідну мову, вікові народні традиції й звичаї. Вивчення історії рідного краю пробуджує відданість Батьківщині, вчить шанувати свій народ та інші народи, етноси, що історично проживали в Україні. Вбираючи в себе традиції минулих поколінь, молодь сповнюється рушійною силою, яка стає знарядом прогресу в розбудові нашої держави.

Краєзнавство зберігає історичний досвід поколінь, органічно поєднує минуле, сучасне та майбутнє, досліджує пракоріння й джерела української духовності, національної ментальності. Вивчення історії та культури “малої батьківщини” складає

уявлення про долю нації; лише через місцевий, регіональний патріотизм виростає патріотизм всеукраїнський. Музичне краєзнавство є складником мистецького краєзнавства, що входить до системи краєзнавчих наук. Мистецьке краєзнавство вивчає діяльність та творчий доробок діячів художньої культури, пов'язаних із краєм, розподіляючись на музичне, театральне, хореографічне, краєзнавство у сфері образотворчого мистецтва, архітектури, діяльності музеїв мистецького профілю тощо.

Сутність “музичного краєзнавства” визначається як вивчення музичної культури регіону, області, міста, місцевості з метою виявлення її специфіки та закономірностей утворення, функціонування та розвитку [9].

Музичне краєзнавство розглядаємо у двох аспектах: як наукову галузь і зміст музичної культури рідного краю у краєзнавчому ракурсі та як навчальну дисципліну у вищому навчальному закладі.

Опанування студентами дисципліни “Музичне краєзнавство Рівненщини” до підготовки педагогів-музикантів визначається нагальною потребою розв'язання державних завдань, пов'язаних з інтенсифікацією національно-патріотичного виховання дітей та студентської молоді, про що зазначається у Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді [2], Указі Президента України “Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді” [7], “Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 рр.” [8], “Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.” [3]. У зазначених документах національно-патріотичне виховання за своїм значенням визначається *стратегічним завданням* та одним з найголовніших напрямів виховної роботи й має охоплювати серед інших сфери: освіта; наука; культура та мистецтво; краєзнавство; історія та інші.

Також Указом Президента України “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні” Міністерству освіти і науки України доручено “забезпечити розроблення та включення до навчальних планів і програм загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних та вищих навчальних закладів тем із краєзнавства з урахуванням специфіки регіонів України” [6].

Програмою розвитку краєзнавства на період до 2010 р. [4] передбачено забезпечити розроблення та включення до навчальних планів і програм загальноосвітніх, позашкільних та вищих навчальних

закладів тем із краєзнавства з урахуванням специфіки регіонів України; удосконалення підготовки й перепідготовки вчителів та працівників закладів культури на базі інститутів післядипломної педагогічної освіти системи МОН тощо.

Метою Проєкту Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. [5] є подальший розвиток краєзнавства як галузі наукових знань та розгортання краєзнавчого руху – невід’ємної складової суспільства. На краєзнавчому підході наголошується й у Концепції (автор Л. М. Масол) та Комплексній програмі художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх школах і позашкільних закладах, який передбачає опанування культури, мистецтва рідного краю з максимальним використанням виховного потенціалу художньо-естетичного середовища та включає залучення до цінностей українського й зарубіжного мистецтва, народного й професійного, духовної та світської культури тощо. Зазначається, що у шкільному краєзнавстві домінуючим є саме етнохудожній напрям у зв’язку із загостренням у незалежній Україні тенденції відродження народного мистецтва [1].

Сучасна соціокультурна ситуація в Україні характеризується орієнтаціями суспільства не лише на відродження національної культури, а й на збереження при цьому етнорегіональних цінностей.

Вітчизняна освіта постала перед необхідністю мобілізувати виховний ресурс у напрямі підготовки особистості, здатної до культуротворчості в суспільстві й зорієнтованої на інтеграцію етнонаціональних та загальнолюдських цінностей через осмислення культурно-освітніх традицій регіонів, виховання толерантної особистості в контексті взаємодії етносів й ідей діалогу культур. Нині, коли у всьому світі загострюються національні конфлікти, вітчизняна школа має мобілізувати виховний потенціал, який відповідає її культуротворчим функціям, та виконати свою місію – формування молоді, зорієнтованої на національні та загальнолюдські цінності. Суспільство потребує людей, здатних до діалогу у політично-ідеологічних, соціально-культурних відносинах, які усвідомлюють себе як представників певного етносу й здатні до взаємодії з представниками інших культур та держав.

Актуальність введення навчальної дисципліни “Музичне краєзнавство Рівненщини” визначається запитом сучасного суспільства на професійну підготовку фахівця, компетентного у сфері етнокультурних процесів, толерантного у взаєминах етносів та етнонаціональних культур.

Курс “Музичне краєзнавство Рівненщини” відповідає викликам сьогодення та покликаний комплексно їх вирішувати.

Мистецтво Рівненщини розглядається як історико-етнографічний регіон Волині, яке розвивалося під впливом взаємодії культури українського та інших етносів, що проживали на території краю. Вивчення його специфіки в аспекті музичного краєзнавства є необхідним для відтворення цілісної картини українських педагогічних й культурно-мистецьких процесів.

Різні музичні, мистецькі, краєзнавчі аспекти Рівненщини досліджували науковці: С. Віткалов, Г. Дем’янчук, В. Ковальчук, І. Лукашевич, І. Пашук, Я. Підчерковна, Б. Прищеп, О. Прищеп, Б. Столярчук, А. Українець, Р. Цапун, Т. Черніговець, С. Шев-

чук та ін. Освітня традиція Волині аналізували О. Борейко, С. Бричок, С. Коляденко, М. Костюк, О. Михайлюк, В. Омельчук, Н. Сейко, О. Суліменко, Т. Троцюк та ін. Музичну освіту Волині досліджували Н. Бовсунівська, Л. Ігнатова, П. Шиманський.

Значний краєзнавчий матеріал засвідчує, що Рівненщина пов’язана з життям та діяльністю багатьох митців – музикантів, композиторів, музикознавців, етнографів, фольклористів, співаків, виконавців. Проте цей матеріал не узагальнений та не введений до навчального процесу.

Предметом вивчення дисципліни є музичне краєзнавство як наукова галузь та зміст музичної культури рідного регіону у краєзнавчому ракурсі. Змістове наповнення курсу, що зосереджене на музичній складовій культури краю, охоплює й інші види мистецтва – образотворче, сценічне мистецтва (театр, хореографію), що віддзеркалює логіку руху мистецьких процесів у просторі й часі, враховує об’єктивні тенденції мистецтва до синтезування й виокремлення із синтезу, спирається на єдність та цілісність художньої культури як духовного й естетичного феномена. У такий спосіб курс формує студента як фахівця з цілісним поглядом на світ, що позитивно впливає на його мистецьку та педагогічну творчість.

Реалізація змісту навчального курсу є особливо актуальною в контексті навчання студентів-музикантів як майбутніх учителів музичного мистецтва, етики, естетики, художньої культури, методистів-вихователів, оскільки спрямована на підсилення ефективності підготовки студентів у зазначеному напрямі через впровадження інноваційних підходів шляхом інтеграції професійно-педагогічної, професійно-музичної та краєзнавчої складових.

Освоєння музичного краєзнавства рідного краю невід’ємно від опанування історії України, історії української музики, українознавства, пізнання фольклору України й рідного краю, набуття культурологічних знань, а також знань з народної педагогіки, етновиховання тощо.

Курс “Музичне краєзнавство Рівненщини” є органічною складовою навчального плану підготовки вчителя музичного мистецтва; консолідує попередній досвід оволодіння спеціальним й додатковим інструментом, знання з історико-теоретичних дисциплін (сольфеджіо, гармонія, хорознавство, історія музики, аналіз музичних творів) та інтегрується з такими дисциплінами, як історія України, історія української культури.

Опанування змісту навчального курсу оптимізує засвоєння знань і оволодіння практичними навичками з методики виховної роботи та методики музичного виховання, а також виконує пропедевтичну роль у вивченні історії української музики, народознавства і музичного фольклору, у тому числі, й таких дисциплін за вибором, як етнологія, етика, естетика, історія мистецтва.

Інтегративні міжпредметні зв’язки курсу з широким спектром дисциплін забезпечують формування у студентів цілісного загальнокультурного світогляду, сприяє якісній підготовці студентів музично-педагогічного факультету у набутті фахової компетентності.

Інновацією курсу є те, що формування компетентної особистості майбутнього фахівця базується на послідовному дотриманні вихідної позиції

змістового наповнення: зміст курсу, поєднуючи суто музикознавчу та в широкому розумінні краєзнавчу лінії, акцентує увагу студента на наступному впровадженні здобутих знань у його діяльності як педагога-музиканта.

Основними науково-методичними підходами до організації змісту курсу та його реалізації визначено:

- *культурологічно-контекстний*, відповідно до якого музична культура Рівненщини розглядається в цілісному контексті музичної культури Волині і ширше – як невід’ємна складова культурно-музичних процесів усієї країни;

- *ієрархічно-поліетнічний*, відповідно до якого національна культура розглядається як багатоскладова у єдності культур етносів і народів в єдиному культурному просторі України, що специфічно трансформується в культурі кожного краю; в цьому ракурсі Рівненщина постає як багатоетнічний культурний регіон, у якому здобутки кожного етносу збагачують цілісну культуру краю;

- *поліхудожній*, відповідно до якого музичне краєзнавство розглядається і має усвідомлюватися студентами як невід’ємний чинник художнього краєзнавства, при тому що знання з музичного краєзнавства та краєзнавства стосовно інших видів мистецтва опановуються в єдності фольклорно-етнографічної та академічної складових.

Мета навчальної дисципліни – ознайомлення студентів із музичною культурою Рівненщини на основі застосування методів і прийомів краєзнавчих наук, спрямованих на формування у них системи професійної компетентності як у майбутніх музикантів-педагогів та дослідників і пропагандистів культури рідного краю. Програма спрямована на реалізацію таких навчально-виховних завдань: досягнення у студентів саморефлексії національної свідомості, почуття патріотизму; поглиблення професійно-педагогічної компетентності, знань щодо музичної культури краю в контексті розвитку української музичної культури в історичному та загальнокультурному контексті; виховання ціннісного ставлення до культури рідного краю; опанування дослідницьких умінь у практичній краєзнавчо-пошуковій діяльності; формування навичок художньої самоосвіти; виховання потреби і здатності до творчої самореалізації й духовного самовдосконалення; підготовка студентів до культуротворчості в напрямі вивчення, розвитку, збереження й пропаганди культурних традицій краю, у тому числі в майбутній педагогічній діяльності.

У результаті якісного засвоєння курсу студенти повинні:

- *знати*: теоретичні засади та законодавче забезпечення музичного краєзнавства; процес становлення, періодизації та еволюції музичної культури Рівненщини; історичний розвиток мистецтва краю та мистецьких процесів; специфіку музичного життя краю; творчість композиторів, виконавців та діячів мистецтва Рівненщини; основні форми музичного виконавства Рівненщини; види та жанри мистецтва, особливості його художньо-образної мови, художньо-естетичних понять і категорій на прикладі музичної культури Рівненщини; історію зародження, становлення, напрями та діяльність освітньо-мистецьких, науково-культурних та культурно-мистецьких закладів Рівненщини; місце музичної культури краю у розвитку української музичної

культури в історичному та загальнокультурному контексті;

- *уміти*: використовувати знання у фольклорній практиці та музично-краєзнавчій пошуковій діяльності; виконувати дослідницькі завдання на основі архівних джерел, аналізу періодичних видань; здійснювати аналіз творів мистецтва митців краю; працювати з навчальною, науковою, методичною, довідковою, енциклопедичною, педагогічною літературою, історичними, музикознавчими джерелами; використовувати здобутий досвід у самостійній діяльності з популяризації музичної культури краю згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними цінностями й духовно-світоглядними позиціями.

Джерельною базою навчального курсу є вітчизняні та міжнародні документи щодо національно-патріотичного виховання, виховання засобами національної культурної спадщини, а також нормативно-правова база з питань реалізації і розвитку краєзнавства в Україні та розвитку культур національних меншин в Україні; джерела нормативно-правового характеру, постанови державних структур Російської імперії, УРСР, що дають змогу простежити становлення музичної культури рідного краю в контексті загальноукраїнських процесів, усвідомити зміст цих процесів, які були зумовлені культурно-освітньою політикою держави в історичній ретроспективі; дисертаційні дослідження, присвячені розвитку музичної культури та освіти Волині; наукові джерела з історії освіти Волині; музично-естетична, мистецтвознавча, історична, краєзнавча література; енциклопедичні та довідкові матеріали; документи та матеріали фондів Державного архіву Рівненської області, музеїв області, зокрема музичних навчальних закладів; періодичні видання, афіші, програми концертів та інших мистецьких заходів тощо; матеріали про сучасні музичні колективи, композиторів, музикантів, краєзнавців краю та всіх причетних до створення мистецько-культурного, зокрема музичного простору Рівненщини та Волині.

Програма курсу побудована за лінійним принципом. Її зміст структурується за трьома розділами: I – Теоретичні засади музичного краєзнавства; II – Краєзнавчий підхід до вивчення музичної культури. Музична культура Рівненщини як історико-етнографічного Волинського краю; III – Музичне краєзнавство як складова художнього краєзнавства.

У *першому розділі* “Теоретичні засади музичного краєзнавства” передбачено теми “Музичне краєзнавство у системі краєзнавчих наук” та “Законодавче забезпечення розвитку музичного краєзнавства”.

У межах цього розділу вивчається Волинський край як один з найбільших історико-етнографічних регіонів України; досліджуються педагогічні аспекти краєзнавства у поглядах та працях видатних вітчизняних педагогів (Г. Ващенко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, А. Макаренко, К. Ушинський); студенти знайомляться з історією м. Рівне; історією створення та діяльністю перших краєзнавчих організацій України, Національної спілки краєзнавців України, Рівненського обласного краєзнавчого товариства Всеукраїнської спілки краєзнавців; процесами становлення краєзнавства на Рівненщині та Волині; діяльністю та науковими поглядами видатних персоналій краєзнавства краю

минулого та сучасності. Також обґрунтовано актуальність краєзнавчого руху в Україні, представлено державні нормативно-правові документи щодо реалізації розвитку краєзнавства в Україні; історія заснування, діяльність Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та її основні документи щодо збереження традиційної культури й фольклору.

Другий розділ “Краєзнавчий підхід до вивчення музичної культури. Музична культура Рівненщини як історико-етнографічного Волинського краю” знайомить студентів із темами:

- “Дослідження фольклору в системі музичного краєзнавства” (Волинський фольклор у працях зарубіжних дослідників: М. Грабовський, З. Доленга-Ходаковський, О. Кольберг, Ю. Крашевський та ін.; особливості музичного фольклору Волині; збирачі та носії фольклору краю: М. Біляшівський, І. Березовський, Я. Гофман, В. Доманицький, М. Драгоманов, Л. Зіневич, К. Квітка, В. Ковальчук, С. Козицький, М. Коробка, М. Костомаров, В. Логвин, І. Пашук, І. Пестонюк, О. Пчілка, А. Українець, Л. Українка, Р. Цапун, Ю. Цехміїструк, П. Чубинський та ін.; діяльність Етнокультурного центру Рівненського міського Палацу дітей та молоді, Рівненського фольклорно-етнографічного товариства);

- “Поняття про поліетнічний склад культури краю” (Волинський край як поліетнічний культурний регіон України, найдавніші та найчисельніші етноси Волині та Рівненщини, виникнення етнічних поселень та громад на Волині; культура та освіта етносів Волині; діяльність громадських об'єднань та культурно-освітніх товариств етнічних громад; законодавча підтримка розвитку культур національних меншин в Україні: Закон “Про національні меншини в Україні”, “Декларація прав національностей України”, “Концепція державної етнополітики України”, “Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин”);

- “Народна музика у світовій композиторській практиці як основа формування національної музичної культури” (поліетнічне виховання особистості як складова музично-естетичного, полікультурне виховання як міжкультурна взаємодія; виховні традиції народу та педагогічний потенціал етнічних музичних традицій; народні музичні джерела у творчості видатних композиторів Волині: М. Вериківський, В. Задерацький, Г. Мірецький, Б. Лятошинський, І. Падеревський та ін.);

- “Музичний фольклор етносів Волині” (полікультурний зміст музичних традицій, поліетнічне виховання особистості та суспільства на основі музичних традицій етносів як складників єдиної національної культури, міжетнічна толерантність як ознака й вимога сучасності; різновиди та особливості дитячого фольклору, традиційні форми та класифікація дитячого дозвілля Волинського краю; обряди та характерні особливості музичного фольклору етносів краю, у тому числі й дитячого; взаємодія українського фольклору та фольклору етносів Волині);

- “Становлення академічної музичної культури в Україні та на Волині” (витоки вітчизняної професійної музичної культури: музичне товариство ім. М. Леонтовича, Острозька академія, братські школи Волині; діяльність об'єднань Волині XIX ст. культурно-освітнього спрямування; професійна

музична освіта регіону, приватні навчальні заклади, пансіонна освіта; музична освіта Рівненщини; професійне музичне мистецтво Волині у персоналіях: М. Вериківський, Г. Жуковський, В. Задерацький, Ю. Зарембський, С. Козицький, Б. Лятошинський, М. Тележинський та ін.; творчість сучасних композиторів та музикантів краю; діяльність Національної спілки композиторів України, Національної всеукраїнської музичної спілки, Рівненської обласної асоціації композиторів Національної музичної спілки України, Рівненської обласної філармонії);

- “Духовна музика як носій музичної традиції” (становлення традицій вітчизняної духовної музики Волині: братські, парафіяльні церковні та монастирські школи, Острозька академія; духовна музика композиторів Волині XIX–XX ст. (М. Вериківський, М. Гайворонський, М. Тележинський та ін.); сучасний етап розвитку української церковної музики Волині (Г. Мірецький, В. Рунчак, В. Тиможинський, О. Яковчук та ін.); традиційні фестивалі та конкурси духовної музики краю);

- “Естрадна культура як предмет музичного краєзнавства” (взаємопроникнення й синтез української естрадної музики та фольклору; розвиток естрадної музики на Рівненщині; естрадні оркестри та естрадні музиканти краю; фестивалі, конкурси естрадного мистецтва Рівненщини).

Третій розділ “Музичне краєзнавство як складова художнього краєзнавства” охоплює теми:

- “Музика в системі інших мистецтв” (мистецтво та художня культура, зародження, види, жанри, функції та класифікація мистецтв, поліфункціональність і синтез мистецтв);

- “Театральне та хореографічне мистецтво Волині” (витоки театральної справи на Волині та Рівненщині: театр при палаці князів Любомирських, студентський драматичний гурток при чоловічій гімназії, Рівненський театр Л. Зафрана; роль Рівненської “Просвіти” у театральній справі та мистецькому житті міста; художня самодіяльність та аматорське мистецтво краю; історія заснування і діяльність Рівненського академічного музично-драматичного театру та Рівненського академічного обласного театру ляльок; видатні постаті театрального мистецтва Рівненщини; театральна й хореографічна освіта краю; хореографічні колективи, конкурси й фестивалі театрального та хореографічного мистецтва регіону);

- “Особливості образотворчого мистецтва Рівненщини” (зв'язок образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва та музики; особливості й традиції образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Рівненщини; видатні постаті краю: Г. Косміаді, Т. Сосновський, Н. Хасевич та ін.; заснування та діяльність Рівненського відділення Національної спілки художників України, творчі портрети видатних митців Рівненщини: Ф. Бобрик, К. Литвин, Т. Лукашевич, П. Подолець та ін.; визначні осередки та майстри декоративно-прикладного мистецтва краю);

- “Пам'ятки архітектури Рівненщини” (зв'язок архітектури з музикою; визначні історико-архітектурні об'єкти краю; видатні постаті, пов'язані з мистецькими пам'ятками; історико-культурні заповідники національного значення Рівненщини тощо);

- “Значення музейної мережі краю для розвитку художнього краєзнавства” (напрями

музейної діяльності, види музеїв; художні музеї та експозиції краю; початок музейної справи у Рівному (Рівненський обласний краєзнавчий музей як науково-просвітницький та культурний осередок регіону); фольклорно-етнографічні свята в музеях; музеї Волинського краю як культурно-просвітницькі центри (музейний комплекс – Культурно-археологічний центр “Пересопниця”, Устилузький народний будинок-музей І. Стравінського, Новоград-Волинський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Луцький музей “Лесина вітальня”, Колодяжненський літературно-меморіальний музей Лесі Українки, Кременецький краєзнавчий музей ім. М. Вериківського та ін.).

Важливо наголосити, що тематичний матеріал курсу двопланово проектує краєзнавчі аспекти художньої культури краю у педагогічну площину: в площину навчання та виховання студентів та їхнього орієнтування у здійсненні естетико-педагогічного впливу на школярів.

Методика викладання курсу передбачає такі традиційні *форми роботи*, як лекції, бесіди, практичні заняття, самостійна робота, індивідуальні та творчі завдання, наукове проектування, аналіз музичних творів, а також безпосереднє занурення в культурний простір краю (екскурсії в музеї, відвідування концертів з їх наступним обговоренням, фольклорна практика). Вивчення курсу невід’ємно від активної пошукової діяльності студентів, а саме: збір фольклорного матеріалу, пошук фольклорних збірок та видань, історичних відомостей, праць, нарисів відомих земляків краю, цікавих публікацій місцевої преси, біографічних та етнографічних довідок тощо. Пізнавальний інтерес та творчий характер проведення занять спонукає студентів до активності в краєзнавчій роботі. Творчі завдання, інтерактивні (діалогові) індивідуальні та групові методи і форми краєзнавчої роботи забезпечують їх активну пізнавальну позицію.

Справжній патріотизм, національна гордість виростають із любові до рідного краю, формуються на народних традиціях, цілісній системі звичаїв, обрядів, національного світорозуміння та світопереживання.

Отже, введення нового навчального курсу “Музичне краєзнавство Рівненщини” у навчальну програму вищих навчальних закладів до підготовки студентів усіх мистецьких спеціальностей є не лише актуальним і доцільним, а й слугуватиме справі розбудови національної музичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція та комплексна програма художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах / Л. М. Масол, Н. І. Ганнусенко, О. А. Комаровська та ін. // Інформ. зб. МОН України. – К. : Пед. преса, 2004. – № 10. – 32 с.

2. Наказ МОН України «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16.06.2015 № 641 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/.

3. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року від 25.06.2013 № 344 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

4. Постанова КМУ «Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року» від 10.06.2002 № 789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/789-2002-%D0%BF>.

5. Проект Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013_1/2.pdf.

6. Указ Президента України від 23.01.2001 р. № 35 «Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/35/2001>.

7. Указ Президента України «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» від 12.06.2015 № 334 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/334/2015>.

8. Указ Президента України «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» від 13.10.2015 № 580 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/5802015-19494>.

9. Юцевич Ю. Є. Музика : словник-довідник. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 352 с. : нотні приклади.

Дата надходження до редакції: 11.04.2016 р.